

Sinop Kibrit Fabrikası

Önder Deniz^{a*}, Hüseyin Vehbi İmamoğlu^b

^aUşak Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Uşak.

^bSinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Sinop.

Öz

Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından sanayileşme yolunda önemli adımlar atmak isteyen ülkeyi yöneten kadrolar, yabancı şirketlerle ortak işletmeler açmışlardır. Ülke içinde inhisar yani tekel özelliğe sahip bu işletmeler, oldukça karlı bir yapıya sahip olmuşlardır. Bu doğrultuda 1924 yılında Belçikalı bir şirketle ortaklık yapılmış ve Sinop şehrinde bir kibrit fabrikası kurulması kararlaştırılmıştır. Belçikalı şirkete, fabrikanın kurulması ve işletilmesi konusunda tam yetki verilmesinin yanında kibrit ithali ve satışı konusunda da tam yetki verilmiştir. Belçikalı şirket bu yetkileri fırsat bilerek fabrika inşaatını olabildiğince geciktirmiştir. Sinop şehrinin hemen dışına bozuk bir zemine inşaatı yapılmaya çalışan fabrika, bir türlü açılmamıştır. Bunun üzerine hükümet, şirketle olan sözleşmeyi iptal etmiş ve Amerikalı farklı bir şirkete inhisar hakkını vermiştir. Sonuç olarak Sinop Kibrit Fabrikası, Türkiye'nin başarısız bir sanayi girişimi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sinop Kibrit Fabrikası, Kibrit, Türkiye İktisat Tarihi, İktisat Tarihi, Cumhuriyet Tarihi

Sinop Match Factory

Abstract

People leading the country and purposing to take important steps towards the industrialization right after the proclamation of the country, established business partnerships with the foreign companies. These businesses were monopoly, namely regie, and were extremely profitable structures. In this direction, it was decided to take in partnership with a Belgian company in 1924 and to establish a match factory in Sinop. The Belgian company was assigned full authority in terms of both foundation and running of the company and in match import and sales. Purposing to exploit the mentioned privileges to the fullest extent, the Belgian company postponed the establishment of the factory as much as it could. The factory planned to be built on an uneven ground right out of Sinop, therefore, could never be opened. Upon all of these, the government terminated the contract with the Belgian company and gave the right to evolvement to an American company later on. In the end, Sinop Match Factory has turned out to be an unsuccessful enterprise for Turkey.

Keywords: Sinop Match Factory, Match, Economic History of Turkey, Economic History, Republic History

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının dayandığı temeller genelde toprak ve ticaretten alınan vergiler olmuştur. Osmanlı Devleti'nin üç kitada geniş topraklara sahip olması ve iki önemli ticaret yolunu kontrol etmesi, Osmanlı'nın iktisadi yapısının

güçlü olmasını sağlamıştır¹.Kapalı bir iktisadi yapıya sahip ülke topraklarında üretim ise, köylerde ve zanaat işletmelerinde sadece bulunduğu bölgeye yetecek düzeyde olmuştur. Bu iktisadi yapı, dünyanın yeni bir çağa girmesi ile zor durma düşmüştür. Coğrafi keşifler ve Rönesans Avrupa'nın sosyoekonomik yapısını değiştirmiş ve sanayi devriminin önünü açmıştır. Doğu ticaretinin etkinliğini kaybetmesiyle birlikte Osmanlı'nın ticaret gelirleri azalmıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde her alanda gelişmiş Avrupa sanayisi karşısında Osmanlı üretim yapısı, rekabet edemeyecek duruma gelmiştir. Osmanlı topraklarının sanayi üretimi yapan fabrikalar ile tanışması Avrupa ülkeleri ile yapılan ticari anlaşmalar sonucunda olmuştur. İmtiyazlar verilerek kurulan fabrikalar Osmanlı Devleti'nin son elli yılında İstanbul İzmir ve Selanik gibi büyük şehirlerde görülmeye başlamıştır. Bu dönemde ağırlıklı olarak gıda, toprak, deri, ağaç, dokuma, kırtasiye, kimya gibi alanlarda açılan fabrikalar, Osmanlı'da ilk sanayi işletmeleri olmuştur.

20. yüzyılda Osmanlı Devleti, iktisadi bakımından sanayileşmiş Avrupa devletlerinin çok gerisinde kalmıştır. Köklü ve devamlı olmayan yenileşme çalışmaları ve sanayileşemeyen devlet, iktisadi bakımdan Avrupa devletlerin yarı sömürgesi halini almıştır. Bu dönemde devletin iktisadi yapısı, Avrupa sanayi mallarına pazar olurken; öte yandan, kısıtlı hammadde üretimi ile Avrupa iktisadi yapısının tamamlayıcı bir parçası olmuştur². Ülke içerisinde tarım ürünlerini işleyecek fabrika bulunmaması, yabancı tüccarlar tarafından alınan ham madenin yurt dışında işlenerek ülke içine tekrar satılmasına neden olmuştur. Bu ticaret türü, Osmanlı iktisadi yapısını bozarak sanayinin gelişmesini önlemiştir.

19 ve 20. Yüzyılda Osmanlı toprakları içerisinde kurulan fabrikalara bakıldığında özellikle yabancılara verilen imtiyazla açılan işletmelerin sanayi üretiminin ana unsuru olduğu görülmüştür. 1897 Sanayi İstatistiğine göre 29 idari birimde 23.837 sanayi işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerin 23.539'u değirmen veya un üretim atölyelerinden oluşmaktadır. Geri kalan kuruluşların çoğu da tarım türü üretim yapan kuruluşlardan oluşmuştur³. İktisadi yapı göz önünde alındığında Osmanlı topraklarında kurulan her fabrika çok önemli bir yapıya sahip olmuştur.Sanayileşmeye önem veren Osmanlı yöneticileri ülke içinde fabrika açma girişimlerini, yabancı şirketlere imtiyaz verme şeklinde gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bu dönemde ayrıca 19. Yüzyılın ortalarından itibaren artan kibritle talebini karşılamak ve dışa bağımlılığı azaltmak için ülke topraklarında bir kibritle fabrikası girişimleri başlamıştır.

1. Dünya'da Kibritle Üretimi

Kibritle icadından önce kükürt gibi bazı yanıcı maddeler kullanılarak basit ateşleme elde edilmiştir. Kimyanın gelişmesi ile kıymık ve çöp gibi araçlarla ateş elde etme deneyleri geliştirilmiştir. Jean Chancel, potasyum klorat, şeker ve sakız ile uçlu

¹ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.46.

² Kenan Tunçomağ, *Türk İş Hukuku*, Cilt.1, Sulhi Garan Yayınları, İstanbul, 1971, s.19.

³ Tefik Güran, "1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2000, s.169-170.

aletlerin sülfürik asit içine daldırma ile ateşlenir olabileceğini 1805 yılında Paris'te keşfetmiştir. Daha sonra 1828 Londra'da Samuel Jones "promethean kibrit" patenti aldı. Tarihin ilk kibritleri kimyasallardan dolayı oldukça tehlikeli ve ekonomik olmamıştır. Ekonomik olan ilk kibritler ile 1825-1835 yılında icat edilmiştir. İlk sürtünme kibritler bir kimyacı olan John Walker tarafından 7 Nisan 1927 Yılında icat edilmiştir. Walker'ın sürtünmeli kibritleri, potasyum klorid ile antimon sülfür kullanarak ateşlemeyi gerçekleştirmiştir. 1831 yılında Fransız Charles Sauria fosforlu kibriti icat etmiştir.1835 yılında Macaristan'da Janos Irinyi kurşun oksit kullanarak sorunsuz ateşleme elde etmiştir. Avusturyalı kimyager Antonvon Schrötter 1845 yılında kırmızı fosfor kullanımı kibritin daha güvenli olmasını sağlamıştır. Bu yöntemi, 1855 yılında İsveçli J.E. Lundström tarafından patenti almıştır⁴.

Resim 1: Kibrit Fabrikasında Çalışan Kadınlar

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşmiş Avrupa Devletlerinde hızlı bir şekilde kurulan kibrit fabrikalarında üretim, çok farklı yöntemler ile gerçekleştirilmiştir. Özellikle beyaz fosfor ile yapılan kibritlerin üretimi ve kullanımı, insan sağlığı için çok tehlikeli olmasına karşın üretiminden kolay kolay vazgeçilmemiştir⁵. Çoğunlukla kadınların çalıştığı kibrit fabrikalarında beyaz fosfor ile üretim yapılması kemik bozukluklarına neden olmuştur. Beyaz fosfor ile üretim ancak 20. Yüzyılın başlarında son bulmuştur⁶.

2. Osmanlı Devleti'nde Kibrit Üretimi

19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sanayi işletmeleri, genelde Avrupa devletlerine imtiyazlar verilerek kurulmuştur. İmtiyaz hakkı verilerek açılan işletmeleri, sanayinin her kolunda görmek mümkün olmuştur. Kibrit üretiminin imtiyaz hakkı da devletin verdiği imtiyazlar arasında yer almıştır. İlk kibrit imtiyaz

⁴Encyclopædia Britannica, September, 2014.

⁵J. P. Hughes, W Baron, R Buckland, D. H. Cooke, M. A Craig, J. D. Duffield, D. P. Grosart, A. W. Parkes, P. W. J; & A Porter. "Phosphorus Necrosis of the Jaw: A Present-day Study: With Clinical and Biochemical Studies". *Brit. J. Industr. Med.* 19 (2), 1962 s.83-99.

⁶Steve Charnovitz, "The Influence of International Labour Standards on the World Trading Regime. A Historical Overview". *International Labour Review*, 126 (5), 1987 s. 565, 571.

hakkı talebi 1854 yıllarına rastlamaktadır. “Kibrit Narı ve Kimyevi Kav” imalatı için imtiyaz talep edilmiştir⁷:

“Ticaret Nezaretine

Kibrit nârı ve kimyevi kav imali için bazı şerâit ve yirmi sene müddet-i imtiyaz ile bir fabrika küşâdına ruhsat i'tası isteddi'asına dair kısımda Kasterdi'nin takdim eylediği arzuhal Meclis-i Vala'ya lede'l-i'ta Meclis-i Nafi'a'ya havalesiyle bi'l-etraf müzakere olunarak icabının iş'ârı hususunun tasvip buyurulması tezekkür olunmuş ve mezkûr arzuhal leffen gönderilmiş olmakla iktizasının ifâsı mütevekkif-i himem buyuruldu.

Bu madde umuru Nâfi'a'dan ma'dud buyurulduğundan.”

1875 yıllarda kibrit fabrikası kurma izni İzidor Krikon ve ortaklarına verilmiştir. Beykoz'da bir kibrit fabrikası inşaatına başlanmış ve fabrikanın inşaatında kullanılmak üzere ülke dışarısından getirilen mallara gümrük kolaylıkları istenmiştir⁸. Daha sonraki yıllarda ise farklı kişilere kibrit imtiyaz hakkı verilmiştir⁹.Gündüz Ökçün'e göre¹⁰;

“1886 tarihinde 40 yıl süre ile Mösyö Letranej ve Rüfekası'na verilen imtiyaz üzerine, 1888 yılında 44.000 lira sermaye ile kurulan bir Fransız Şirketi Küçükçekmece'de büyük bir kibrit fabrikası kurulmuş ise de, Fabrikanın yabancı ülkelerden getirdiği fosfor bir yandan sabık İdarenin gösterdiği güçlük, öte yandan yabancı rekabeti nedeniyle ancak 3,4 ay faaliyetten sonra kapatılması zorunluluğu doğmuştur.”

Birinci Dünya Savaşı başlarında fabrika boş olduğundan tayyare fabrikasına verilmesi düşünülmüştür¹¹. Kibrit üretimi ve imtiyazı için en ilginç teklif ise 1903 yılında Belçikalı bir sermayedardan gelmiştir. Teklifte devlete, dört taksitle 250.000 Osmanlı altını ve bir defaya mahsus olmak üzere Hicaz Demiryolu'na 50.000 altın vermeyi önerilmiştir. Bunun dışında devlete iki milyon Osmanlı lirası borç vermeyi taahhüt edilmiştir¹²:

“Cenab-ı Hak ömr-ü şevketlerimizi mezdad buyursun. Amin

Belçika sermayedarlarından müştekil Osmanlı Anonim Şirketi namında bir şirket tarafından bu def'a Memalik-i Şahanelerinde her mu'âmelatı kavaniyn ve nizamât-ı Devlet-i Aliyye'lerine tâbi' bulunmak şartıyla her nev'i kibrit ve kav i'mali ve furuhtu için Kolnez'e müraca'at olunup Kolnez dahi isteddi'âlarını Ticaret ve Nafi'a Nezaret-i Celilesi'ne takdim eyledim. Şöyle ki Hükümet-i

⁷ B.O.A, Fon Kodu: A.MKT.NZT, Dosya: 162, Gömlek No:119, Tarih: 1271.hicri

⁸B.O.A. Fon Kodu: Ş.D. Dosya No:2895 Gömlek No: 10 Tarih: 16 Ca.1296hicri

⁹ B.O.A. Fon Kodu İ.D.H. Dosya No:1147, Gömlek No: 89479, Tarih:-, B.O.A., Fon Kodu: İ.MMS Dosya No: 108 Gömlek No: 4626, Tarih:-

¹⁰ Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Hazırlayan A. Gündüz ÖKÇÜN, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1997, s.162.

¹¹ B.O.A. Fon Kodu: BEO Dosya No: 4259 Gömlek No: 319410, Tarih: 21.RA.1332.hicri

¹² B.O.A. Y.PRK.MYD, Dosya No:25 Gömlek No:32 Tarih 29.Z.1320.hicri

Seniyyelerine dört taksitte eda etmek üzere senevi iki yüz elli bin lira-yı Osmanî te'diye ve ferman-ı âli sudûruna müte'akip mübelliğ-i mezbûrun nısfı, bi lâ faiz peşinen ve bir defaya mahsus olmak üzere Hicaz şahneduferi menfa'atına elli bin lira-yı Osmanî i'âne ve Hükümet-i Seniyyeleri arzu buyurdıkları takdirde ferman-ı âli sudûruna tasvip buyurulacak mukarrer faizle iki milyon lira-yı Osmanî ikraz etmeyi ta'ahhüt olduğunu Hakpaye-i Şahanelerine arz eyledim. Ol babda emr-u ferman velinimetimiz Şevketlü Padişahımız Efendimiz Hazretlerindir."

Osmanlı Devleti'nde kibrit üretimi konusunda çok fazla talep ve istek olmasına karşılık üretim, ülke içinde gerçek anlamda yapılamamıştır.

3. Sinop Kibrit Fabrikası

Cumhuriyetin ilanının ardından iktisadi alanda çalışmalara başlayan ülkeyi yöneten kadro,hızlı bir şekilde üretim unsurlarını harekete geçirmek istemiş ve fabrika kurma girişimlerine hız vermiştir. Sanayi alt yapısına sahip olmayan ülke topraklarında fabrika kurmak için; yarı devlet yarı yabancı ortaklıklar kurulmuştur. İnhisar adı verilen ortaklıklar hangi iş kolunda olursa olsun tekel özelliğine sahip olmuştur¹³. Bir ürün üzerinde ülke içerisinde her türlü ticari ayrıcalığı kazandıran "inhisar" özellikle yabancı işletmeler için oldukça karlı bir yapıya sahip olmuştur.

1924 yılında kibrit üretimi ve ithalatı ve satılması devlet tekeli altına alınmıştır¹⁴. 8 Aralık 1924 tarihinde merkezi Brüksel'de olan S.A. Usines Allumettiere de Flanders/¹⁵ Ozin- Allumetier de Flandre S.A.¹⁶ adında bir şirketle, sözleşme imzalanmış ve 18 Ocak 1925 tarihinde ise Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş. kurulmuştur¹⁷. Belçikalı şirketin sonraki yıllarda adı Societe Generale Allumetiere et Forestiere dönüşmüştür¹⁸. Şirketin hisse sayısı¹⁹;

¹³ A. Gündüz Ökçün, 1920-19230 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

¹⁴ Fatma Doğruel, Suut Doğruel, Osmanlı'dan Günümüze Tekel, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.147.

¹⁵ A.g.e., s.147.

¹⁶ Ökçün, a.g.e., s.51.

¹⁷ A.g.e.,s.51.

¹⁸ Doğruel, a.g.e.s.147.

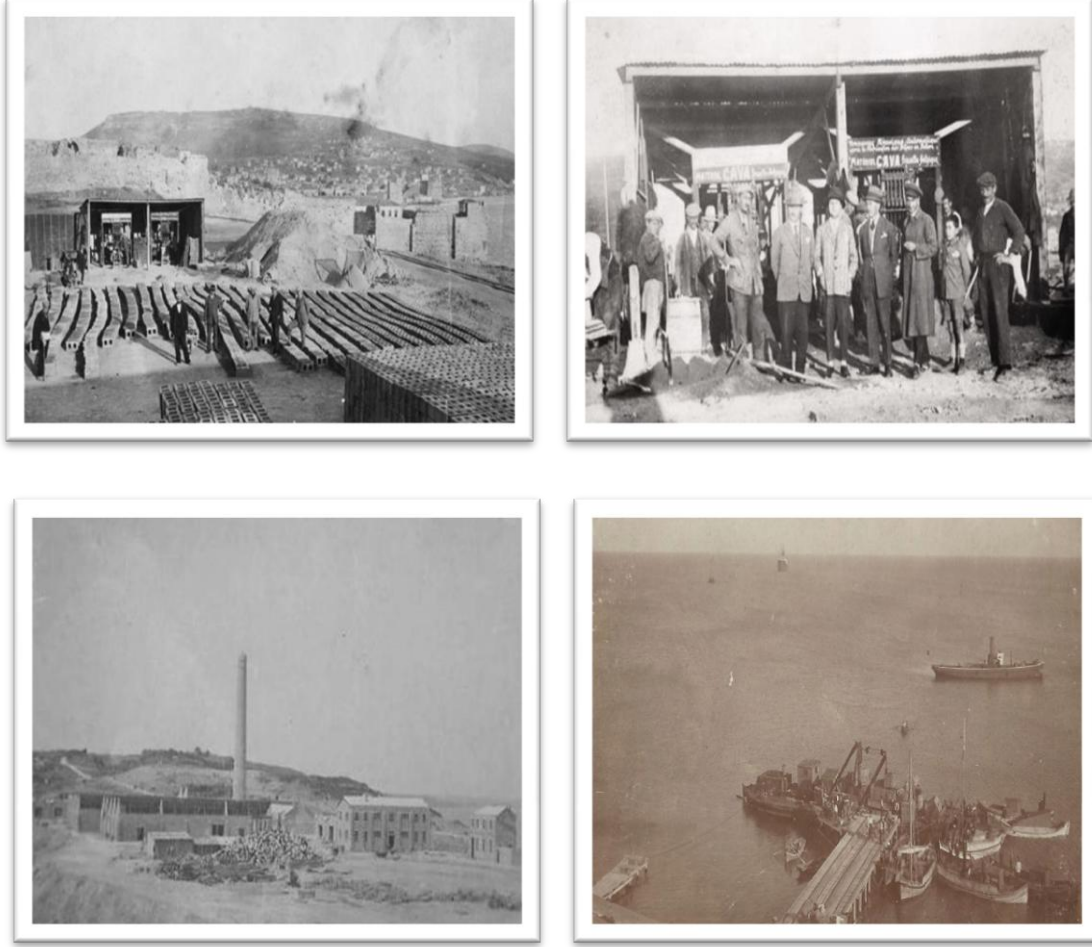
¹⁹ A.g.e., s.52.

<u>OrtağınAdı</u>	<u>Hisse Sayısı</u>
Societe Generale Allumetiere et Forestiere	2 900
Monsieur Paul Phillipart	100
Monsieur Robert de Bodt	100
Monsieur Victor Beaussillion	100
Monsieur Desire de Bodt	100
Monsieur Edgard de Bodt	100
Monsieur HermanTierlinck	100
Monsieur LeonMassoux	100
Monsieur Louis de Hombre	100
Monsieur Pierre Honneille	100
Monsieur J. Delmaille	100
Monsieur ArmandDeproux	100
Türkiye İş Bankası	1 833
Türkiye Ziraat Bankası	800
İtibar-ı Milli Bankası	333
Mehmet Emin Bey	267
İsmet Paşa (İnönü)	200
Hazine-i Celile	176
Mahmut Celal Bey (Bayar)	80
Yunus Nadi Bey	80
Cemal Hüsnü Bey	80
Cevdet Bey	30
Alaeddinzade Ethem Bey	50
<hr/>	
Toplam	7 929

Kibritin imali, ithali ve satılması için her türlü imtiyazı alan Societe Generale Allumetiere et Forestiere, fabrikayı üretime açma konusunda isteksiz davranmıştır²⁰. Sinop Kibrit fabrikasının inşaatına başlanmasına karşılık bir türlü bitirilememiştir. 1 Ocak 1928 üretime geçmesi düşünülen fabrika üretime geçememiştir²¹. Kibritin ithalinin ve ülke içinde satışının üretiminden daha karlı olması, şirketin fabrikayı işler hale getirmemesine neden olmuştur. Bu durum büyük bir sorun yaratmış ve meclis gündemine gelmiştir.

²⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, a.g.e., s.297.

²¹Ökçün, a.g.e., s.51.

Resim 2: Sinop Kibrit Fabrikası İnşaatı²²

Dönemin Antalya Milletvekili Rasih Bey, Kibrit Şirketinin durumu ile ilgili Maliye Bakanlığına 19.04.1928 tarihinde mecliste bazı sorular yöneltmiştir²³;

- Kibrit Şirketinin hariçten kibrit ithaline mezuniyet talebine dair hükümete müracaatı haber alındı, doğru mudur?
- Kibrit Şirketi sermayesini hükümetten devren aldığı kibritlerle temin etmiş, Kendisi sermaye getirmemiş doğru mudur?
- Kibrit şirketi mukavele mucibince inşa edeceği fabrikayı birçok ihtarata rağmen temel tutmuyacağı pek zahir olan bir arsa üzerinde bağlamış, doğru mudur?
- Kibrit şirketi, fabrikayı inşa için kabul olunan plân ve evrakı keşfiyeyi nazarı itibare alarak münakaşa yapmamış, doğru mudur?
- Şirket fabrikayı inşa için yine kendi meclisi idaresi azasından vesair alâkadarlarından bir inşaat şirketi teşkil ederek bu şirkete fabrikayı emaneten inşa ettirmiş, doğru mudur?

²² Zeynel Zeki Özcanoglu Kişisel Arşivi

²³T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtimai Sene 1, s. 142-145.

- Sermayesinin nısfı hükümetin (hali hazır vaziyeti ile) bütün sermayesi hükümetin olan bu şirketin bütün şu ef'ali karşısında ne tedbir alınmıştır?
- Şirket muamelâtına vaziyet edilmiş midir veyahut mukavelenin feshine teşebbüs edilmiş midir?

Antalya Milletvekili Rasih Beyin bu sorularına karşılık dönemin Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu Bey söz isteyerek cevabı şu şekilde olmuştur;

Efendim müsaade buyurursanız sualleri birer birer tekrar ederek, birer birer cevap arz edeyim.

1. Kibrit şirketinin hariçten kibrit ithaline mezuniyet talehine dair Hükümete müracaatı haber alındı doğru mudur?
Kibrit Şirketi henüz resmen kibrit ithali için hükümete müracaat etmemiştir. Ancak Kibrit Şirketinin salâhiyettar adamları bu bapta bir müracaatın vaki olacağını ifade etmişlerdir.
2. Kibrit Şirketi sermayesini hükümetten devren aldığı kibritlerle temin etmiş, kendisi sermaye getirmemiş, doğru mudur?
Hükümetle ortak olarak Belçika'lılar tarafından teşkil edilen Kibrit Şirketinin sermayesi altı yüz bin liradır. Bu altı yüz bin liranın üç yüz bin lirasını hükümet, diğer üç yüz bin lirasını da şirket verecekti. Hükümet vereceği üç yüz bin liraya mahsuben ve iki yüz bin liraya mukabil 6 997 adet kibrit sandığı teslim etmiştir. Yalnız bütün bu sandıklarla Şirketin idare ettiğini zannetmek doğru olmasa gerektir. Çünkü elhaletühazihi Türkiye'de kibrit muamelâtını idare eden şirketin sermayesi bir milyon iki yüz bin liraya baliğ olmuştur.
3. Kibrit Şirketi mukavele mucibince inşa edeceği fabrikayı birçok ihtarata rağmen temel tutmayacağı pek zahir olan bir arsa üzerinde başlamış, doğru mudur?
Temel tutmayacağı hakkında Kibrit Şirketine resmen bir İhtar vaki değildir. Ancak fabrikanın yapılacağı yerin tesviyei turabiyesi ikmal edildikten ve inşasına başlandıktan sonra bir mühendis Vakit Gazetesinde bu yerin münasip olmadığını ve kayar bir yer olduğunu ilân etmiştir. Kibrit Şirketinin fen mütehasısı olan bir zat da diğer mütalaa ile buna mukabele etmişti. Bilâhara Şirketi Meclis idaresi cidden yerin arızalı bir yer olduğunu ve yapılan fabrika binasının şartnameye muvafık olmadığını öğreniyor ve derhal kendi tarafından bir heyetle tahkikat icra ettiriliyor. Yapılan tahkikatın neticesi, edilen şüpheleri teyit edici mahiyette olduğu için bittabi Kibrit Şirketi yapılan bu fabrikayı tesellümden imtina ediyor. Ve elhalühazihi Kibrit Şirketi binasını yapan müteahhit ile, şirket arasında bu mesele münaziifih olarak devam etmektedir.
4. Kibrit Şirketi fabrikayı inşa için kabul olunan plân ve evrakı keşfiyeyi nazarı itibare alarak münakaşa yapmamış, doğru mudur?
Kibrit Şirketi İbrahim Galip ve Şürekâsı Şirketine, Rella Şirketine ve diğer bir şirkete bir mektupla müracaat etmiştir. Rella Şirketi bu işi yapmak istemediğini cevaben bildirmiştir. İbrahim Galip ve Şürekâsının teklifi iki yüz kırk bin lira raddesinde olarak vaki olmuştur. Yalnız Kibrit Meclisi İdaresinde Belçikalı gurupları temsil eden (Sukalkort) şirketinin İstanbul'da mümessili olan (Kahmi Efendi) yüz yetmiş beş bin liraya bu fabrikayı şirket nam ve hesabına yapabileceğini vaadetmiş ve bu esasat dahilinde mukavele imza edilmiştir.

5. *Şirket fabrikayı inşa için yine kendi Meclisi İdaresi azasından vesair alâkadarlardan bir inşaat şirketi teşkil ederek bu şirkete fabrikayı emaneten inşa ettirmiş, doğru mudur? Arz ettiğim gibi, Belçikalı gurubun mümessili ve aynı zamanda Kibrit Şirketinin Meclisi İdaresinde ve aynı zamanda da Kibrit Şirketinin yarı hissedarı olan Sukalkort Şirketinin istanbul'da mümessili olan bu zat bu mukaveleyi yapmıştır. Fakat arz ettiğim gibi bu mukavele; ne şahıs namına ve ne de şahıslar namına yapılmıştır. Doğrudan doğruya şirket namına yapılmıştır.*
6. *Sermayesinin nısfı hükümetin, «Hali hazır vaziyeti ile» bütün sermayesi Hükümetin olan bu şirketin bütün şu ef'ali karşısında ne tedbir alınmıştır? Hükümetin pek çok menafii! şirketin içinde mevcut olmakla beraber itiraf etmek lâzımdır ki yan sermayesi bugün Hükümetin elinde mevcut değildir. Hükümetin kendi sermayesini, hisse senetlerini Ziraat Bankasına, İş Bankasına ve Türk vatandaşlarından bazılarına satmıştır. Elhaletihazihi (167) hisse senedi mevcuttur, fakat hisse senedinin azlığına rağmen devletin mukavelename mucibince içinde azim menafii olan bir şirketle karşı karşıyayız. Bunlar hakkında mebusu muhterem, Hükümetin ne yaptığını soruyor. Hükümet, pek az günler evvel, ilk defa olmak üzere resmen Kibrit Şirketi nezdindeki komiserliğinden arz ettiğim bu ef'aliteyid edici bir tahrirat almıştır. Bu tahrirat Varidat Müdüriyeti Umumisine tevdi edilmiştir. Varidat Müdüriyeti Umumiyesinde, tahriratın satırları arasında mukaveleyi mucibi fesih bazı nukata tesadüf edilmiştir. Bu nukat tetkik edilmek üzere hukuk müşavirliğine tevdi edilmiştir. Ve elhaletihazihi hukuk müşavirliğinin nezdinde bulunuyor. Hukuk müşavirliğinin mütalaası alındıktan sonra bittabi şirkete karşı alınması lâzım gelen tedabir ittihaz olunacaktır. Hiç şüphesiz ki memleketimize gelmiş olan ecnebi sermayesine, hakkına nihayetine kadar riayet etmek isteriz. Ancak bu riayet bizim haklarımızdan bir santiminin ihlâlini ica'betmez. Hiçbir vakit kendi haklarımızdan bir santimin bile fedakârlığını istilzam etmez. Binaenaleyh eğer şirket bizim hukukumuzdan bir kısmını bertaraf etmek cihetini iltizam edecek olursa hiç şüphe yok, onun akıbeti, bu gibi mesailde aynı hattı hareketi ittihaz eden şirketlerin akıbeti olur.*
7. *Şirketin muamelâtına vaz'iyet edilmiş midir? Hayır, «Yahut mukavelenin feshine teşebbüs edilmiş midir?» diyorlar. Bu son sualdir. Cevabını daha evvel arz ettim.*

Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu Bey'in mecliste yaptığı konuşmadan da anlaşılacağı gibi Cumhuriyet tarihinin ilk kibrit fabrikasının inşaatı konusunda ne yazık ki büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş. 18 Ocak 1925 tarihinde kurulmasının ardından yaklaşık üç yıldan fazla bir süre geçmesine rağmen üretim için ne fabrika inşaatı tamamlanmış nede yerli üretim için faaliyete geçilmiştir²⁴. Bu durum karşısında Mayıs 1928 tarihinde şirket sözleşmesi feshedilmiş ve şirketin görevi ise Maliye Vekaletine verilmiştir²⁵. Bunun üzerine Türk Hükümeti şirketi,

²⁴ Tekeli, a.g.e., s.297-298.

²⁵ A.g.e., s.298.

şirkette Türk Hükümetini dava etmiştir²⁶.Daha sonraki yıllarda ise inhisar Amerikan şirketine verilmiştir²⁷.

Resim 3: Sinop Kibrit Fabrikasının Reklam Broşürü²⁸

Sinop Kibrit fabrikası ileriki yıllarda “neden kapandı?”, “fabrika çalıştı mı?”, “kapanması politik nedenlerden mi?” gibi birçok sorunun nedeni olmuştur. Daha sonraki yıllarda Sinop’ta yaşayan insanların sadece uzun bacasını hatırladığı fabrikanın durumunu 22.2.1967 tarihinde Sinop Millet Vekili Hilmi İşgüzar şu sözlerle dile getirmiştir²⁹:

“...Geçen sene fikirlerimizi söylerken işaret ettiğimiz gibi hammaddesinin kolaylıkla, bol ve ucuz olacak temin edilmesi mümkün olan yerlerde ve meselâ Sinop’a bir kibrit fabrikasının kurulması yerinde olacaktır. 1927 yılında Sinop’ta kurulmuş olan kibrit fabrikası bilinmiyor politik sebeplerle buradan kaldırılmış fabrikanın bacası hâlâ Sinop’ta mazinin acı bir hâtırası olarak kalmıştır. Sinoplular da bundan derin bir üzüntü ve elem duymuşlar ve bu hisleri yaşamışlardır. Cumhuriyet Gazetesinde (40 yıl önce) sütununda yer alan Sinop’a kibrit fabrikası kuruldu başlığında buraya 40 yıl önce yani 1927 de bir kibrit fabrikasının kurulmuş olduğunu ve taleplerimizin de dayanağına müspet bir vesika bulunduğunu gösteren tarihi bir delildir. Onun için Sinop’a bu hakkın teslimi şarttır. Şart olduğu kadar da bir ihtiyaçtır.”

SONUÇ

Fabrikalar, yüzyıllardır bölgelerin kaderlerinin değişmesinde büyük rol üstlenmiştir. Fabrikanın kurulduğu kırsal bölgeler, üretim gücü sayesinde göç alan ve zenginleşen bir yapı kazanmıştır. Özellikle sanayisi gelişmemiş ülkelerde kurulanların önemi, her zaman en üst düzeyde olmuştur. Fabrikanın ismi, kurulduğu bölgenin

²⁶ A.g.e.,s.298.

²⁷Resmi Gazete, 30.06.1930, Sayı:1533, s .86.

²⁸ Zeynel Zeki Özcanoğlu Kişisel Arşivi

²⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem 2. Cilt 14, Toplantı 2, s.173.

isminin önüne geçtiği görülmüştür. Karabük, Nazilli gibi şehirler, fabrikanın önemini gösteren en güzel örnekler olarak karşımıza çıkmıştır. Bu bölgeler, Anadolu'nun adı duyulmamış bölgeleri olmasına karşılık demir-çelik ve tekstil üretimi denince akla ilk gelen bölgeler halini almıştır. Üretimle gelen başarı bölgenin kalkınmasının sağlamıştır.

Örnek ve başarılı bir işletme kurma hedefinde olan Türkiye'nin iktisadi yapısına yön verenler, bu doğrultuda 20'li yılların ortasında Sinop'ta bir kibrit fabrikası kurma girişiminde bulunmuşlardır. Ülkenin dışa bağımlılığını azaltma ve sanayisini geliştirmek amacı ile yapılan bu girişim, ileriki yıllarda farklı bir boyut kazanmıştır. Sinop'ta kurulacak kibrit fabrikası ülkede tekel olmasından dolayı, bölgenin kalkınmasında önemli rol üstleneceği düşünülmüştür. Büyük ümitlerle temelleri atılan fabrikanın inşaat aşamasında birçok talihsizlikler yaşamıştır. İnşaatın bozuk zemin üzerine kurulmasının sonucunda fabrika binasında sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca imtiyaz verilen yabancı işletme ile devlet işletmesi arasında çıkan sorunlar fabrikanın faaliyete geçmesini engellemiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin ilklerinden biri olacak olan Sinop Kibrit Fabrikası başarısız bir girişim olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- B.O.A, Fon Kodu: A.MKT.NZT, Dosya: 162, Gömlek No:119, Tarih: 1271. Hicri
- B.O.A. Fon Kodu: Ş.D. Dosya No:2895 Gömlek No: 10 Tarih: 16 Ca.1296 hicri
- B.O.A. Fon Kodu İ.D.H. Dosya No:1147, Gömlek No: 89479, Tarih:-,
- B.O.A., Fon Kodu: İ.MMS Dosya No: 108 Gömlek No: 4626, Tarih:-
- B.O.A. Fon Kodu: BEO Dosya No: 4259 Gömlek No: 319410, Tarih: 21.RA.1332.hicri
- B.O.A. Y.PRK.MYD, Dosya No:25 Gömlek No:32 Tarih 29.Z.1320.hicri
- Charnovitz, S. (1987). "The Influence of International Labour Standards on the World Trading Regime. A Historical Overview". *International Labour Review*, 126 (5).
- Doğruel, F., Doğruel, S. (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Encyclopædia Britannica, September, 2014.
- Güran, T. (2000). "1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, D.İ.E. yayınları, Ankara.
- Hughes, J. P. W., Baron, R., Buckland, D. H., Cooke, M. A., Craig, J. D., Duffield, D. P., Grosart, A. W., Parkes, P. W. J. & Porter, A. (1962). "Phosphorus Necrosis of the Jaw: A Present-day Study: With Clinical and Biochemical Studies". *Brit. J. Industr. Med.* 19 (2).
- Kıray, E. (1995). *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Osmanlı Sanayii (1997). 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, Hazırlayan: A. Gündüz Ökçün, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Ökçün, A. G. (1997). 1920-19230 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- Resmi Gazete, 30.06.1930, Sayı:1533.

T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 3, İçtimai Sene 1.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Dönem 2. Cilt 14, Toplantı 2.

Tekeli, İ., İlkin, S. (1981). Para Ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, Ankara.

Tunçomağ, K. (1971). Türk İş Hukuku,Cilt.1, Sulhi Garan Yayınları, İstanbul.

Zeynel Zeki Özcanoğlu Kişisel Arşivi.